

Drago Roksandić

TALIJANSKA PISMA KARLA HORVATA MILANU GRLOVIĆU (1904.-1908.).

Pripremajući se za Znanstveni kolokvij o profesoru dr. Karlu Horvatu (Križevci, 22. IX. 1874. - Zagreb, 24. IX. 1920.), imao sam namjeru pokušati iskoristiti eventualnu sačuvanu arhivsku građu koja bi mi omogućavala pisati o njemu kao o "čovjeku svoga doba", prije svega u intelektualnohistorijskom smislu te u granicama povijesti svakodnevnog života. Stoga me je bila obradovala informacija profesora Ivana Peklića da je u Rijetkostima NSK dijelom sačuvana njegova korespondencija s Milanom Grlovićem iz vremena Horvata dužeg boravka u Italiji, napose u Rimu.¹

Pretpostavljajući da je korespondencija s čovjekom poput Milana Grlovića morala biti vrlo raznolikih sadržaja, u slučaju njih dvojice prisnija i zbog toga što su obojica bili Križevčani, imao sam namjeru pisati o Horvatovoj "slici Italije" u vrijeme njezina njezina silnog modernizacijskog uspona kao mlađe europske države-nacije te u vrijeme kada se ona oblikuje kao sredozemna sila, s neskrivenim ambicijama i na istočnoj, hrvatskoj obali Jadranskog mora.² Ishodišno me je bilo zanimalo i kako je Horvat sama sebe doživljavao u velikim previranjima u Rimokatoličkoj Crkvi početkom 20. stoljeća. S velikim zanimanjem sam pročitao sačuvanih 11 pisama. Bilo mi je jasno da su mnogostruko važan izvor i odmah sam odlučio da ću ih u prijepisu objelodaniti. Međutim, ona nisu zadovoljavala potrebe pisanja znanstvenog članka o temama koje su me inspirirale. Samo o posljednjem mome navedenom interesu moglo bi se pouzdanije pisati na temelju sačuvanih pisama. Sve ostalo bi iziskivalo velik dodatni istraživački

¹ Karlo Horvat - Milanu Grloviću, NSK, R 4119b (11 pisama, 19 komada).

² Vidjeti: Milan Grlović, *Moj život*, Zagreb, 1914.; Ćiril Petešić, *Milan Grlović / prvi predsjednik Hrvatskoga novinarskog društva*, Zagreb, 1992.; Franjo Šanjek, *Kršćanstvo na hrvatskom prostoru. Pregled religiozne povijesti Hrvata (7.-20. st.)*, Zagreb, 1991.; Mario Strecha, *Katoličko hrvatsvo. Počeci političkog katolicizma u banskoj Hrvatskoj (1897.-1904.)*, Zagreb, 1997.; Giuliano Procacci, *Povijest Talijana*, Zagreb, 1996.

napor. Otuda sam odlučio tiskati sačuvana Horvatova pisma Grloviću iz Italije, a vlastiti autorski rad pripremiti za Zbornik znanstvenih radova posvećen Karlu Horvatu, koji će objelodaniti Zavod za hrvatsku povijest, nadajmo se u skoroj budućnosti.

Kako je ovo preliminarna faza istraživanja, nisam radio kritičko izdanje pisama. Sve što bi ono uključivalo, ionako će biti sastavni dio planiranog rada. U prijepisu su samo oznake "r" (recte) i "v" (verso) moje i to radi lakšeg snalaženja pri sravnjivanju prijepisa s izvornikom. Horvatova grafija i ortografija dosljedno su poštovani.

Zagreb, 16. 12. 2001.

HORVATOVA PISMA GRLOVIĆU

1.

Firenza 22/XII/904.

Visoko cijenjeni g. zemljače!

Vaše milo i drago mi pismo zateklo me u Fiorenzi i to baš u moment kad sam zakretao u glasovite Uffizi, gdje je državni arkiv u kojem ja već nekoliko dana na našim stvarima radim. Od srca sam se uzradovao Vašem oduševljenju, kojim pozdraviste moj boravak u Rimu i u Italiji. Dao Bog ispunile se nade Vaše, a i svih onih koji me s istim nadama ovamo poslaše.

S Vašim kraskim nazorima također sam potpuno sporazuman, pak bih želio, da ih možemo barem kojiput izmijeniti, no i Vaš, a i moj posao ne daje nam na žalost tako lako prilike. Nadam se ipak, da će nam to biti moguće (1r) kad se ja vratim u našu dragu nam, ali na žalost koječim rastrovanu Hrvatsku.

Što se moga posla tiče, mogu Vam saopćiti, da sam do sada prilično sretan bio, te se nadam, dade li Gospod zdravlja, da ću vrativši se moći k

poznavanju naše povjesti doprinijeti barem koje to zrno.

U Rim se odavle vraćam za koji dan.

No sada na ono, što je glavno.

Lijepu Vašu namisao i želju, da naime milostiva gospođa ogleda Rim prigodom beatifikacije našega Marka-zemljaka, hvalim i odobravam, te sam spreman, koliko god bude do mene stajalo, učiniti sve, da milostiva gospođa bude potpuno zadovoljna.

Držim, da je najbolje uzeti stan u Hotelu, a ja ću svim našim suputnicima preporučiti H. Sta Chiara, koji je solidan, a nije skup. Soba dolazi na 2 lire i 50 cent. dnevno. Jest ćemo jamačno svi zajedno u gostionici u kojoj ja jedem, a (1v) objed i večera zajedno s vinom poprečno dolazi 5 lira dnevno. Gospođe će potrošiti i manje, jer one ne piju, kao mi muškarcima. Prema tome daći će sa svim zajedno u Rimu na dan 10 lira.

Za audijenciju kod pape i za tribune u crkvi sv. Petra propisano je crno odijelo, a i neki crni "šlajer" za glavu (jer papa ne prima gospođa u šeširu). Kaki je to "šlajer" to milostiva jamačno zna, a ako ga nema, ovđe se to kupuje, čini mi se, za 3 lire.

Što se vremena tiče, dobro je obući se što bolje, ne toliko radi Rima u kojem je do sada bilo tek u jutro zima, ali više radi puta. Svaka suvišna prtljaga smeta, vanredno smeta.

Po mom mnijenju najbrže i najjeftinije bilo bi svakako preko Ankone, ali o tom će se jamačno još putnici međusobno dogovoriti.

Za sve ostalo nemajte brige. U Rimu ću se ja pobrinuti za sve naše, a napose za milostivu gospođu, te ću nastojati da bude sve u redu, te da svi zadovoljno ostave Rim, kako su to doslije (2r) i svi Hrvati koji su ovđe boravili.

Izvolite izručiti milostivoj gospođi moj naklon i pozdrav uz srećan i dobar put do Rima, a Vi visoko cijenjeni gospodine zemljače, budite mi napose pozdravljen, te se u svakom slučaju još prije polaska vaših javite, jer Vam na svaku uslugu spreman stoji Vaš davni štovatelj i zemljak,

(...) K. Hovat

P.s. Cijeloj porodici srećno novo ljeto! (2v)

2.

Rim 9. veljače 1905.

Vele cijenjeni gospodine zemljače!

Štovao sam Vas već odavna, visoko sam cijenio divne Vaše sposobnosti, Vašu nježnu pjesničku dušu, ali pročitavši Vaše pismo - posvećenu - rekao bih - pjesmu našem nezaboravnom Štefici, štujem Vas još stoputa više. Hvala Vam, od srca hvala, ovako pišu Hrvati, koji štuju pravu krjepost, značaj i poštenje. Pripadam tek spominjem, da sam ovih dana bio ogorčen čitajući u jednim novinama, kojima je pokojnik najbliže stajao - onako nehajno napisanu posmrtnicu jednome Stjepanu Boroši. U ostalom jamačno je to i Vama u oči palo, bolje da se o tom ni ne spominje.

Pročitavši Vaše divno pismo, latih se odmah pera, da Vas obavijestim o žalosnom za mene najporaznijem i na(j)strašnijem događaju u Rimu. (1r)

Tko je meni bio Štefica Boroša ne može se napisati, o tom bi se dale napisati knjige. U kratko ću Vam označiti: bio je kateheta u pučkim školama, savjetnik i anđeo čuvar u gimnaziji, bodritelj i poticatelj na univerzi, osobito na filozofskom fakultetu, a prijatelj i pobratim u zadnje doba. Momu polasku u Rim veselio se poput čovjeka, koji je shvatio s prave strane svu važnost toga koraka, pače njemu moram i puno zahvaliti, da sam ozbiljno odlučio ovamo poći. Sve ostalo usmeno, jer da dalje pišem o nježnom odnošaju između nas dvojice, teško, da bih do jutra svršio.

Došao je u Rim dan prije beatifikacije. Čim smo se zagrlili, odmah mi je saopćio, da se putem negdje nahladio i da ga muči grozničavost i kašalj. Ja u početku nijesam davao tome nikakove važnosti. Ta kašalj ga mučio od kako ga ja poznajem, a groznica, držah proći će. On sam mislio također tako. Mi smo stali obilaziti i posjećivati razne crkve (1v) spomenike, muzeje, on svakuda s nama. Kašalj ga mučio samo jutrom. Želio je osim Rima vidjeti i Napulj, ja sam i onamo s njim pošao. Kad sam ga vodio po starim Pompejima, bio je divan dan, sunce rasvjetljivalo one starodrevne spomenike i podavalo im još ljepšu sliku a moj Štefica stao mi se tužiti da se ne osjeća dobro. Osjećao se nekud

slab, grozničav, a stari njegov neprijatelj kašalj, neprestano mu dosađivao. Predložih, da se vratimo i vratimo se prvim vlakom u Napulj, a sutra rano u Rim. Drugi tek dan ostao on u Rimu u krevetu, ćutao je da ga bode. Ja odmah svjetovah liječnika, no on nije htjeo. Tješio sebe i mene, da mu i kod kuće znade to doći i to od kašlja, pa da će i proći. Ipak ja skočih u apoteku i donesoh "franzbrandwein-a" i tim ga natroh - bilo mu je bolje. Kupih i doverskih prašaka, da mu kašalj odlane. Ostao je čitav dan u krevetu - pod večer bilo opet slabo. (2r) Drugi dan bilo je tako slabo, da je on sam odlučio, da se pozove liječnik. Kad ga je liječnik drugi put pregledao pozove me na stranu i saopći mi strašnu vijest, koja me je porazila kao grom iz vedra neba.

"Recite mu", govorio liječnik, "neka uredi sve svoje stvari, neka se ispovijedi, neka napiše testamenat, jer ovaj slučaj je smrtan, najteži, što ga ja imadoh u opće." Liječnik, koga pozvasmo, jedan je od prvaka rimskih, ali ja sam u prvi momenat držao da je lud, da se šali, da je budala, koji ne razumije svoga posla, pa mu odmah u lice rekoh, da ću pozvati drugoga liječnika, sveučilišnog profesora neka vidi dali on istinu govori. No on mi sasma mirno, svjestan svoje užasne diagnoze, ponovi što je rekao, a drugoga liječnika za moje i ostalih umirenje neka slobodno pozovem. Ova mirnoća, svjesnost a i ime liječnika Pellagala - osvijestila me, uvidih užasnu pogibelj i pođoh k Štefici, da ga na nju pripravim. (2v) Rekoh mu u kratko: "brate, liječnik veli, da je bolest teška, pače ozbiljna." Dalje nijesam mogao govoriti, ako sam i odlučio biti čvrst; jak - srce je popustilo i moje oči bile su pune suza. Te suze rekle su mu sve. On mi više nije dao govoriti, nego mi je mirno, upravo stojičkom mirnoćom rekao: "ako je bolest teška, a Ti molim Te pozovi odmah svećenika, želim se s Bogom izmiriti." Poletih iz sobe, pograbihi prvi fijaker i potražih prvoga profesora liječnika Rossonija, koji je i papu Leona XIII konsultirao. Kad mi je obećano bilo da će doći, odvezoh se u samostan sv. Kuzme i Damnjana i zamolih oca Stanka Hrvata iz Krka, da obavi ovu u ovom času žalosnu dužnost. Obojicu nas gušio plač, ali trebalo se sabrati, trebalo je u ovim

časovima najviše prisutnosti duha. I obavio otac Stanko svoje, a kad mi u sobu - Štefica mirno, postojano traži zadnju pomast. Da, takav mir vidjaš samo u pravednika! (3r)

Bio sam u duhovnoj pastvi, vidio sam veoma mnogo ljudi na smrtnom krevetu, ali vjerujte, dragi moj g. zemljače, ovako nijesam vidio nikoga spremati se na drugi svijet. Ovakova priprava utješna je, da, - blažena za svakoga, napose za svećenika.

Kad smo i zadnju pomast obavili, došli su liječnici. Prof. Rossoni potvrdio je dijagnozu, pa nam dao i malo nade.

Bolest je bila upala pluća i porebrice. Razvijala se od dana na dan. Jedan dan bilo je znatno bolje. Svi smo mislili Štefica se preboljet. Pošao sam mirnije leći, no oko dva sata noću probudi me vika. Štefica pao u vrućicu i htjeo pobjeći nekud u noć. Jedva ga umirih i vratih u krevet. Oko 6 sati pustila ga vrućica, ali sile bile sve slabije. Stanje bolesnikovo bivalo sve gore, a stali se javljati i neki znaci, koji su sigurni preteče smrti. (3v)

Kako mi je bilo možete si misliti. Ja sam gotovo sam imao bdjeti na tim dragocjenim životom, ja sam zapravo sam shvaćao silni gubitak, koji će Hrvatsku stići, ja sam zastupao cijelu njegovu župu, cijeli Zagreb, čitavu Hrvatsku - i nijesam imao srodne duše u blizini da joj se izjadam, da podijelim s njom svoje boli - a on je od časa na čas bivao slabiji, on je pred menom umirao - uvjeravajući me da mu je bolje, da mu je dobro, pače izvrsno.

Nekoliko časova prije smrti dao sam mu vode, a moj pomoćnik u njegovoj bolesti (vrijedan i pošten čovjek g. Baldinelli) dao mu je crne kave. Pitah ga: Štefica kako Ti je? "Izvrсно, izvrсно" - odgovarao mi, te se ja i ponadah, neznajući jadan, da ću za čas biti svjedokom najstrašnijeg momenta. Ni pet časova iza toga Štefica ispustio dušu. Smrt mu je bila blaga, tiha i mirna, kako mu je bio tih, i miran čitav život. (4r) Ja sam ostao nijem, ali plakao nijesam. Svu težinu boli trpjela je duša, ali bez suze. No jedan naš pjesnik rekao je: "suh oko u žalosti, to ti je tek priča brajne (? - D.R.)".

Ono sve drugo znadete. Sve je palo na moja ledja. Trebalo je pobrinuti se za sve, ali baš za sve. Hvala

Bogu, obavismo sve! Mi smo tijelo dati balzamovati, ali sekciralo se nije. Uzrok smrti je slabo srce, a nipošto rak. Doktor je rekao, da nije pokojnik bio već prije bolestan na plućima, a i tuberkulozan, da bi ga jamačno ozdravio.

Na pitanje dali je slutio smrt - ja bih skoro rekao da nije. On se nadao, silno nadao, da će ozdraviti, pače u zadnji čas još se nadao.

Eto ovo u najglavnijim crtama. S ovim se izvolite slobodno poslužiti, jer čini mi se, da se u javnosti još ne zna sve, a za što se krive glasine šire.

O svim drugim stvarima drugom zgodom. Za sada hvalim samo na Vašoj dobroti i preporučam se u Vaše cijenjeno prijateljstvo. Milostivoj moj naklon a vas pozdravlja najljepše odani K. Horvat.

3.

Rim, 22/II 1905.

Velecijenjeni gospodine zemljače!

Hvala Vam, najljepša hvala, na Vašoj velikoj dobroti i prijateljstvu. Primio sam jedno i drugo, pak sam Vam osobito zahvalan za onu prelijepu i prenježnu uspomenu, što ju posvetiste dragom nam zajedničkom prijatelju. Obilje kojekakovih posala nije mi dalo da zađem u sve detalje, a nije to ni moguće u jednom listu. Mnogo imade stvari, koje ću Vam usmeno reći, jer neke izjave držim bolje je da ne izađu u javnost. Zašto da si tkogod (a koji po mojem mnijenju ni zaslužio nije) iz nekih izjava povuče kapital?

Ni malo me ne začuđuje, da se našlo neopranih jezika, kojim nije ništa sveto, pa sad trube svašta po Zagrebu i izvan Zagreba, e bi umanjili ugled pokojnika. (1r)

Takih je uvijek bilo, a i bit će ih! U ostalom taki bi trebali imati na umu, da smo svi ljudi, te da nema nikoga pod suncem, koji ne bi imao koju tu manu, jer je čovjek.

Sin božiji Isus Krist, bio je jedini, koji nije imao mane, a ljudi mu ih ipak prišiše na pregršte. U ostalom pred pametnim ljudima izilaze širitelji takih ljudskih slaboća - samo duševnim siromacima, a koji put i zlobnim kleveticima. Ne znam u koju ste ih Vi kategoriju strpali, ali se

radujem, što sa prezirnim sažalenjem prelazite preko izjava tih grobara ljudskog poštenja.

Čovjek velike duše i pravog prijateljskog srca može samo onako pisati, kako to učiniste Vi, još jednom od srca Vam hvala!

A sada evo me, da odgovorim na Vaša cijenjena pitanja.

Boraša je došao preko Venecije, Bologne i Firenze u Rim. U svakom od tih gra-(Iv)dova on je sam posjećivao znamenitosti, kako je i do Rima posve sam putovao. Po njegovu mnijenju nahladio se već u Veneciji, jer je ulazio i izlazio u hladne crkve i iz njih, a u Bologni se prehlada pogoršala. Iza toga došao je onaj napor u Rimu o kojem sam već pisao. Ležao je u svem osam dana.

Liječnik Dr Pelagallo krivi župnikovog kućnog liječnika, koji da ga nije smio nikako po ovoj zimi pustiti na put. Pošto je pak Dr. Rihtarić i župnikov i moj dobar prijatelj, to Vas lijepo molim da ovo ostane tajna samo između nas trojice (mislim naime Vas i milostivu gospođu). Ova izjava mogla bi škodjeti glasu Dr. Riht., a Bog dobri neka znade, zašto je baš odlučio da tako bude!

Što se izjava Štefićinih tiče, to su one u potankostima bile veoma zanimive.

Tako mi je zabranio javiti u Zagreb njegovu bolest, da banke ne protestiraju mjenice onima kojim ih je potpisao. (2r)

Moželi se i pomisliti veća plemenitost? Jednome je pače mjenica izilazila onih dana, a on bojeći se smrti - uzeo je iz svog žepa novac na koliko je mjenica glasila i posla je tome gospodinu, da isplati s tim novcem mjenicu. Ovakova šta mogao je samo jedan Boroša učiniti! Držim da me diskrecija veže ne spomenuti ime dotičnoga, a Vi to ni ne tražite.

Govorio mi je o svom testamentu. Rekao mi je gdje je, gdje su ključ i najglavnije što je kome ostavio. Prijateljstvo je od mene zahtijevalo, da o tim stvarima što manje govorim.

Kući je silno žudio, pače kad se ono jedan dan vratila nada oporavku stao je ispitivati i liječnika i nas kad će moći otići.

Jedno me samo zapitao: "Što ćeš Ti Karlo učiniti, kad ja umrem? Pisat ćeš ili telegrafirat u Zagreb

po novce, jer ovo što imam neće biti dosta.” Ja sam ga dakako prekinuo i stao ga tješiti, da o tom nije potrebno ni govoriti, jer da će Bog dati i bit će bolje. (2v) Čini mi se, da smo se mi (njegova okolina) s njegovim nadama posve razilazili. Mi smo od dana na dan gubili nade a on ih je dobivao. Pače ni zadnji čas u agoniji on još nije izgubio nade. Jedino ga smetalo, što mu riječ pod konac nije tekla onako glatko kao prije. Inače se osjećao, po njegovu, dobro - izvrsno.

Budete li željeli još što god, ja sam spreman odgovoriti na svako pitanje. Za neke stvari ipak držim, da će biti bolje, da Vam ih usmeno kažem, i Vi ćete mi dati pravo što želim, da nedođu u javnost. Po mojem računu ja se kanim vratiti početkom ili u prvoj polovici srpnja, kad nastupe ovdje oni vrući dani, a knjižnice i arhivi budu zatvoreni. Želite li, da milostiva, a možda i Vi vidite Rim, dok sam ja ovdje - zar ne bi bilo zgodno recimo tamo oko Uskrsa? (3r)

Početak maja sastat će se ovdje svi hrvatski i dalmatinski biskupi. Riješavat će se pitanje glagolice i pitanje sv. Jeronima. Dao Bog urodio taj sastanak korišću po Hrvat.! Čini mi se, da je ovo još za sada tajna, a možda je bolje da i tajnom ostane, jer bi diplomacija koja se svakamo mijesha mogla i tu prevenirati i pokvariti možda koju tu dobru odluku. Stvar je sigurna, da posve sigurna. Hvala Vam za sve druge vijesti iz drage nam domaje. Dakako da me zanimaju u velike, a kraj prilično čednih profesorskih prilika čitam samo “Hrvatstvo” i “Hrvat. Pravo”. Bit ću Vam u velike zahvalan, ako me kojiput još ovako kojom interesantnom vijesti iznenadite. Dakle K-Ěr želi biti ministar - za podpredsj. mjesto u pešt. parlam. ga iznesoše! No to bi bilo belaja, da se on dočepa mjesta s kojega bi mogao opet diktovati!... O kako je naš narod nesretan. (3v)

Kad se vratim - veselim se, da ćemo koji put zajedno moći o svem prijateljski se porazgovoriti. Onda ću Vam pripovijedati puno o mnogim stvarima, što Vas zanimaju, a i Vi ćete mi svojim prijateljskim srcem razjasniti mnogo toga, što Vam je bolje poznato nego meni.

Ova svađa i politička i literarna kod nas veoma

me boli. Žalim, što se ovako cijepaju sile i što se mnogi sposobni ljudi gube u sitnicama, a kad bi se poradilo u zajednici, u slogi, s malo samoprijedora, s malo čednosti sobzirom na svoj “ja” - koliko bi se lijepih i korisnih stvari u Hrvatskoj polučilo! Višeput mi je drago, da sam daleko od onog užasnog “vir-vara” u kojem strast nadvlađuje pamet, pa se i oni, koji su prvaci gube i postaju pred objektivnim motriocem maleni. Milostivoj moj naklon, a Vam najsrdačniji pozdrav i zagrljaj od Vašega

Karla. (4r)

Završujem, jer se žurim u pruski hist. institut, gdje je danas čitanje jedne historij. radnje. Pozvani su najotmeniji učenjaci, a i ja ću pred stranim velikim narodima makar i malen, ali ipak ponosan - zastupati svoju dragu Hrvatsku. (4v)

4.

Rim, 17/IV 1905.

Velecijenjeni zemljače!

Ljetos smo zbilja nesrećni, jer nas stiže žalost na žalost. Još se od jednoga udarca ne oporavismo, a drugi teži i jači to bolnije udara. Za vaše prekrasno pismo, kojim dadoste oduška žalosnoj duši, ja od srca hvalim. Na dan zadušnica, što ih obavismo ovdje u Sv. Jeronimu, pročitah Vaše milo pismo mladim našim sokolovima, što ih Hrvatska i Slovenija poslala u Germanik. Ono im je reklo sve, više nego sam im ja mogao reći, a stoput više od onoga, što su novine donijele. Utjecaj, što ga ono proizvelo na ove mlade, nepokvarene ljude, bio je velik, išao je od srca k srcu. Hvala Vam ponovna, dobri moj zemljače! (1r)

Uspomenu, što mi ju na dan ukopa iz Djakova poslaste postavio sam uz žalobni izvještaj o smrti nezaboravnog Boroše, a na sliku sv. Jeronima, što je u mojoj sobi. Pa sada svaki dan kad sjedim u svojoj sobi žalostan gledam u ta dva znamenja najveće nesreće, što je hrvatski narod stigla početkom god. 1905. O da znadete kako živo želim da Hrvatska dobije još jednoga Strossmayera, o da znadete, kako žudim u svom budućem radu

*približit se bar iz daleka nezaboravnom Boroši!
Hoću li uspjeti...?*

Od talijanskih novina najsrमतnije je pisala o velikom biskupu židovsko-masonska "Tribuna". Ja joj odgovorih otvorenim pismom u vrlo uvaženom dnevniku "Giornale di Roma", (poluslužbeni vatikanski dnevnik uređivan po laicima katol.) ali kako je Tribuna vladino glasilo, to su mi sva ona mjesta, gdje bi malo oštrije zvučilo ili ispustili, ili promijenili. Pače obziri su tako (1v) veliki, da su ispustili i ime "Tribuna", pa su metnuli samo "in uno giornale". U ostalom ja sam veseo, da su i ovo donijeli, neka Talijani znadu, da smo imali biskupe, s kojima bi se mogla ponositi svaka zemlja, svaki narod. Ja sam Vam danas poslao "Giornale di Roma", pa ćete mi i svoj sud reći. Moradoh biti kratak, pače mi gotovo i retke odbrojiše - Talijani vole kratko.

Što se nasljednika Štefičina tiče, to bih ja volio da bude Mrzljak, nego itko drugi. Petar Mrzljak Vam je poštena samoborska-hrvatska duša, a k tome čovjek, koji je doslije prepatio dosta, žrtvovao se za druge, a bez ikakova priznanja. K tome on nije strančar, a župa sv. Marka treba u prvom redu pravoga hrvatskoga popa (slična pokojnemu Karleku Farkiću), a onda čovjeka, koji će imati i srce i dušu jednako otvorenu svim svojim župljanima, kako je to imao nezaboravni Boroša. (2r)

Od svih kandidata (a znam ih sve dobro) po mom sudu najprije bi zavrijedio to krasno mjesto: Petar Mrzljak. Ako možete koju uložiti za njega, učinite to, ja znam, da će Vam biti kasnije drago.

U ostalom bojim se, da će kojekaki zvani i nezvani kandidati iznijeti onoga, koga će župljani najmanje želiti.

U ovoj velikoj narodnoj žalosti opazio sam ovdje, gledajući iz daljine, ipak nešto, što me donekle tješi, pače podaje mi neke optimističke nade. Razabrah naime, da su se sinovi Hrvatske svi bez razlike stranaka sabrali oko groba najvećeg Hrvata, pa mi se čini da su tu zaboravili na staru našu neslogu. Ne bili Bog dao, da urode plodom krasne one riječi nadbiskupa Štadlera, kojim nas je sve na slogu zvao. O kad bi smo ga poslušali! Bojim se, da će ipak ovo ostati samo puka želja svih vrijednih i

čestitih Hrvata. Taki smo na žalost uvijek bili.

K Uskrsnim blagdanima milostivoj gospodji supruzi, Vama, i vašem malom angjelku s prekrasnim očima, od sveg srca sretan i veseo Uskrz uz puno pozdrava želi Vaš

Karlo. (2v)

5.

Rim, 1/11 1905.

Dragi moj Milane!

Tvojim krasnim prijateljskim pismom u kojem si mi ocrtao tako sebe samoga, kako to jedino umije Milan Grlović - veoma si me zadužio. Ti mi jamačno nećeš za zlo uzeti, što mi upravo nije moguće, ako bih i rado, da Ti se bar kvanitetom odužim na Tvoje milo pismo, o kvalitativnoj strani neću ni da govorim.

Zahvaljujem Ti u prvom redu za bratski savjet, veoma bih ga rado primio, ali vjeruj, brate, ne mogu. Ja neznam što Ti mene k ljudima vuče, a što opet njih k meni privlači. Pa da se zatvorim i u samostan i onđe bi me našli! Imade nešto u mojoj naravi zašto mi mnogi bolje vole, nego drugima od mojega staleža, a to nešto ja i kraj najbolje volje ne mogu sakriti. Bio sam ti jedne godine kateketa kod djevojčica. Djeca ko djeca, brbljavo, razmaženo, ta znaš ih! Ja htjeo biti strog, namrgodio lice, počeo ozbiljno psovati, pače jednu i kaznih. Sve se umirilo, a dotična plače, plače ko ljuta godina! (1r) Ja šećem samo dalje kao da to i ne čujem, neprestano mrk. Kad za čas: zaleti se kažnjena djevojčica k meni, te mi u svojoj naivnosti pred cijelim razredom (a bio je II. raz.) reče: "Znam ja, gospodin kateketa, da se vi za istinu ne srdite na mene, ta vi se ni nemožete srditi!" K tome se tako lijepo nasmije, a s njom i cijeli razred, da se i ja ovoj prostodušnosti i istinitosti nasmijah i dalje je opet išlo po starom. Vidiš brate, ono nešto u mojoj naravi otkrila su i ta djeca i čeznula su za mojim satom i plakala sva gorko kad sam ih ostavljao. Ovakih i sličnih crtica imadem Ti ja iz malog i velikog života raznih ljudi s kojima sam općio, na tisuće. Imadeš i Ti pravo, da 90% prijatelja izmamljuje kojekako koristi za sebe, ali mene Ti ni to ne odvraća od ljudi, ta ja sam sretan

ako mogu komu pomoći bilo ma u kojoj stvari.

Jedno me samo boli u tom sklapanju prijateljstva, što tu mnogi i mnogi moju iskrenost i otvorenost poslije meni iza leđa prikazivali, a i prikazuju, u crnom svjetlu, pače i posve krivo shvaćenom, možda i klevetničkom. (1v)

Nijesam se dospio o tom s tobom porazgovoriti, ali znaj, da je i moj boravak u Varažd. Toplicama, a i moje veselje onđe, koje je bilo nešto veće, jer se povratih iza godinu i po na rođenu grudu - dalo povoda mnogim upravo bezočnim klevetama i sumnjama. Eto taki Ti je svijet! Srećan sam ipak, što ja sa smiješkom i sažaljenjem prelazim ovake osvade, a pravi moji prijatelji znadu i onako tko sam i kaki sam. No ako me i narav moja privlači k mnogima, ipak ću odsluži biti oprezniji, pa Ti lijepa hvala na savjetu, jer Ti si i stariji i pametniji i iskusniji - a ja dobre i drage svoje prijatelje i štujem i slušam.

Što se tiče one stvari o univerzi ja o njoj kasnije ne čuh ništa, a i ja sam ti skeptik, k tome sam 2 put dao Rubetiću glas za narod. zastupnika. U ostalom ne smeta ništa, ja, hvala Bogu, imadem za sada dobru poziciju, a kasnije možda se i za mene zgodno mjesto nađe! Vederemo!

Odobravam, što si oba uredništva odbio, jer ljudi bi Te izrabili, a na koncu ostavili na cedilju. (2r) Možda je ovo preoštro rečeno, ali, brate, i ja ih poznam. Zagorac nije spreman da bude vođa, on bi morao još sjesti u klupu i učiti puno učiti, ako bi htjeo voditi koju stranku. No za vođu osim znanja, treba i poštenja!

Štadler, odviše je idejalan. Mnoge stvari koje je proveo tako su riskirane, da se njegovi najveći i najbolji prijatelji boje užasnoga kraha. K tome još hoće da izdaje i list - a novci za list? A je li nam je i taj list u ovoj zbrki koristan? Ja se bojim, da nije protivno!

Ne daj se Ti, dragi moj Milane, sada namamiti na kojekake pokušaje. Neka si traže za pokušaje mlade ljude. U ostalom Ti si to i prije meine dobro uviđao, pa si pametno otklonio. Živio!

Tvoj "Bibliografski vijesnik" potreban je u Hrvatskoj, ali potreban tek nekolicini t.j. onima koji se u nas knjigom bave. Jedna Ti je veoma

karakteristična, da saznaš broj onih, koji se ozbiljno knjigom bave. Između ostalih, koji su me nagovarali, da zaprosim župu sv. Marka bio je i jedan hrvatski literat. Nabrojivši mu ja sve razloge, koji su "Contra" - rekoh, da sam se posvetio knjizi, pa da želim na tom polju za Hrvatsku raditi. (2v)

"Zar si i ti lud moja Karlo", - uskliknuo je taj inače dosta idejalan čovjek -, "da danas ti u Hrvatskoj tek 20 ljudi čita i študira i radi znanstveno, sve drugo je ludo, bedasto, sve drugo tjera politiku, kritizira, a da stvari ni ne poznaje." Ova izjava makar zvuči i nešto pesimistički, ipak imade mnogo toga za sebe. U ostalom Ti ih bolje poznaš, nego ja. Kad bih ja smio dati svoje mnijenje, ja bih isto tako rekao kao moj pesimistički prijatelj. Ja sam n.p. od svoga "Bana Bakača", koju je radnju povjerenstvo za stroge ispite s izvrsnim uspjehom ocijenilo - prodao od 500 komada - samo 50. Drugo mi je izginulo u užasnom neredu "Dioničke knjižare". Uza sve to, ja se veselim tvomu listu i držat ću ga i čitat s nasladom, jer ga trebamo, pa makar nas samo i nekolicina bila. Žao mi je samo, što nijesam to znao još u Zagrebu, jer je na mene navalilo Književničko društvo da svog Kašića oglasim u "Almanahu", koji se imao štampati, a kasnije odlučili se za "Savremenik", pak će sada moja objava o tom (3r) djelu izaći u 1. broju "Savremenika", kako mi je to Miletić još u Zagrebu rekao. Da sam znao, da Ti kaniš izdavati "Bibliogr. vijesnik" bio bih Tebi svakako radije poslao tu stvar. U ostalom ako želiš imati koji podatak o tom, uza sve to, što će u "Savremeniku" biti objelodanjeno kratko izvješće o tom Kašićevom djelu, ja ću Ti to drage volje napisati, pa ga možeš štampati u "Bibliogr. vijesniku" napose i za to, što "Savremenik" ne će donijeti ni jedan odlomak njegovih pjesama, nego će biti štampane u akademskoj "Građi", tek iza dvije godine, dok Akademija za "Građu" novog urednika nađe. Samo ova moja vijest imala bi izaći kao stvar, što ju priopćuje uredništvo, inače bi mi možda tko zamjerio, da sam o istoj stvari u dva lista pišem. Očekujem tvoje mnijenje o tom. - Budem li o čem drugom mogao, uvijek Ti rado stojim na uslugu, napose budeš li što trebao iz vatikanske biblioteke, gdje naših stvari imade sva sila. (Vidi Rad 19.

Rački: o knjižnicama i arhivima gornje i srednje Italije) (3v)

Još bih imao s Tobom mnogo, da mnogo govoriti, ali kraj najbolje volje moram završiti, jer sam se i onako razglagoljao, a danas mi valja još puno-puno toga svršiti.

Zanima li Te, to ti mogu i opet javiti, da sam našao još nekih novih stvari iz 16. vijeka, da posve novih za našu povijest. Neiscrpiv je ovaj arhiv!

Želim tebi i dragoj Ti familiji potpuno zdravlje, zadovoljstvo a i puno, puno ustrpljivosti. Ja se nadam, da će dobri Gospodin Bog poslati i na Tvoja vrata sunce sreće i zadovoljstva. Ta Ti i Tvoja milostiva gospođa potpuno ste uvjereni, da Bog svojih ne ostavlja, ako ih i kojiput veoma teško kuša.

Tebe grli, a milostivu i malu Jelkicu srdačno pozdravlja Vaš prijatelj odani

Karlo

P.s. Kad uzmogneš, javi mi se, Tvoji su listovi puni i misli i sadržaja, ja ih čitam s najvećom nasladom. Mi si u listovima dospijemo više reći, nego usmeno. (4r)

6.

Rim, 24/XI 1905.

Dragi moj Milane!

Baš Ti od srca hvalim na Tvojem milom i dragom mi pismu. Eto ono, što smo si imali reći, ali s kojekakih razloga ne mogosmo, ono iznosimo sad pismeno i tako se sve bolje i bolje upoznajemo. Tvoja pisma puna su zlatnog zrnja, puna velikih i krasnih misli, puna zdravog vlastitim iskustvom stečena suda. Ja im se uvijek radujem vrlo i čitam ih često. Brate dragi, ja Te potpuno razumijem i shvaćam. Razumijem dobro i onu bolnu žicu pjesničke Ti duše, a i onaj pravedni sarkazam, kojim pravedno osuđuješ stanovite prilike i ljude. Pa baš zato žalim, da se prije nijesmo tako dobro znali, jer Tvoj bi Karlo iz Tvojih listova dobio najjasniju i najpotpuniju sliku plemenita i poštena čovjeka, komu je sudbina mnogo gorkih časova (1r) namijenila, jer su tako neki drugi htjeli.

Piši mi, dragi moj Milane, piši mi dalje, piši mi

puno: o svojoj mladosti, o svojim djelima, o svojim uspjesima, i o svem; pa budi uvjeren, da ćeš u meni naći čovjeka, koji će to znati štovati i cijeniti, a jednom (ako Ti dozvoliš) pokazati Hrvatima tko je bio Milan Grlović - a kako je za svoje poštenje i za svoje divne sposobnosti našao malo, ili ništa priznanja. -

Zaželio si, da Ti ja što pišem o Italiji, o Rimu, o sebi. Pisati Tebi o Italiji, o Rimu, ja držim, da je suvišno. Ta Ti to jedno i drugo znaš, ta Ti svojom pjesničkom maštom, svojim zanosom opisao si to stoput ljepše, nego bih ja to i mogao i znao. Opisivati je veoma teško ono, što je tako lijepo te nadilazi gotovo tvorevine čovjeka; ja se tim divnim spomenicima umjetnosti i jakosti ljudskog duha divim - divim, ja ih gledam, ne vjerujem svojim očima, ali opisat ih valjano ne bih mogao. Zoveš me sretnim, da sam tu, a imaš i pravo! Sad istom uviđam što znači Rim, što znači veličina duha ljudskoga. (1v)

O svom radu u arhivima mogao bih Ti također saopćiti povoljnih vijesti. Kako sam Ti govorio na ferijama dao sam se na to, da pokupim sve spomenike o povijesti naših Uskoka. Svaki gotovo dan nalazim novih spomenika, pa se nadam, da će izaći lijepa knjiga spomenika o tim sokolovima, koji su ponosnoj Republici zadali stotinu jada i nevolja, koji su divnom srčanošću branili svoje gnijezdo, ali ga ipak nakon diplomatskih spletki ostaviti morali - jer su bili Hrvati, za koje se dvor po svojoj staroj navadi nije htjeo zauzeti. Došao sam do god. 1615 (dok mi cijela god. 1613. fali). Još bih imao tri godine obraditi po glavnim izvorima, a onda svu dobu od 1592-1617 i po svim nuzgrednim vrelima, kojih je sva sila. Gledat ću, da to sve obavim do konca maja.

Osim ove glavne radnje zaposlen sam i drugim istraživanjima, koja mi također lijepih podataka podaše, pa bude li malo pomoći sa strane akademije, nadam se, da ću se opet vratiti s obilnim prinosima za našu povijest. (2r)

Nemoj zamjeriti, ili za zlo mi uzeti, ako Ti ispričam ovu zgodu, što se desila prekjucher. Arkivar vatik. arkiva Mon. Wenzel postao kanonik sv. Petra. Glasoviti Mons. Duchesnes, predsjednik École de Rom-a u palači Farnese sakupio nas sve trudbenike

Arkiva u palači franc. vlade, da se odluči što će se arkivaru dati na spomen. Bile su zastupane sve narodnosti Europe, najviše Francuza i Njemaca. Govorilo se talijanski. Mnogi i učeni ljudi govorili su slabo (bilo s obzirom na govorničku stranu, bilo s obzirom na jezik). Na to sam uzeo ja riječ. Govorio sam dobro, riječ mi je tekla. Moj Milane, da si ih vidio kad sam svršio! Sa svih strana mi čestitali, pitali me Englezi i Francuzi zar je meni talijanski jezik materinski? Drugi se stali opet zanimati za tu Hrvatsku - a Nijemci, koji samnom u isto vrijeme u Rim dođoše bili su zavidni. Ne iznosim to, da se pohvalim, nego sam radostan i veseo, što sam u onom odličnom učenjačkom društvu ja kao Hrvat odnio pobjedu. Neka znadu, da i mi nijesmo zadnji, da možemo s njima jednako i uporedo u svem - a tu i tamo možda i bolje od njih.

Tvojim dragima i gdji supruzi i mojoj Jelkici srdačan pozdrav a Tebe gri

Tvoj Karlo (2v)

7.

Rim, 10/I 1906.

Dragi moj Milane!

Da zbilja je krasna, puna i prepuna koli prirodne ljepote, toli opet s druge strane veličajnih spomenika grčkih i rimskih. Polazeći na Siciliju bio sam znaličan: hoće li me se dojmiti onako, kako se ona dojmila tolikih i tolikih, koji su imali priliku i sreću da je vide. Pa zbilja, utisak, što ga ona proizvela na dušu moju golem je i tako snažan, da mu se ja još danas, deseti dan iza povratka, nikako oteti ne mogu. E kad bi u mene bilo Tvoje pero, pa kad bih mogao sva ona čuvstva opisati onako kako sam ih ćutio; Ti bi jamačno bio samnom zadovoljan! No što ćeš, od suhoparna historičara ne možeš ni očekivati, a ni tražiti ništa osobito.

A ipak bilo je prekrasnih, nezaboravnih momenata! Pomisli, dragi moj Milane, na prekrasnu vožnju između šuma naranča i limuna, koje sad baš najljepše dozriješe, pa u prirodi zbiljski nakitiše obiljem mirušućeg ploda svoja stabla. Ja gledah u njima stotine i tisuće naših borova božićnih, što rijese domove naše. (1r)

A kad ponestaje šuma od naranča i limuna, a ono Ti se pred očima otvara polje s tisuću raznih poljskih cvjetova. O kake li sve tu ne nahodiš boje! Ljepota toga cvijeća i crvenog i plavog i bijelog zanosi te, a čovjek ne vjeruje, da je konac decembra. K tome ono divno južno sunce, pa stabla od kaktusa i aloe, a onamo s desna to blago i milo afričko more, što cjeliva obalu i donosi ti pozdrave iz stare Kartage, pa od piramida, pa od čitavog onog drugog klasičkog kraja. A duša se zanosi u povjest, pa ti pred očima redom reda sve one hiljade velikih i malih, što ovđe su našli pozorište svom djelovanju, a zahvalna im povjest ovjekovječila spomen - za vijeke.

A onda oni veličajni spomenici, kojih veličinu ne shvaćaš danas, koji već više od dvadeset i pet vjekova pokazuju jakost duha i veliku kulturu i snagu ljudsku, ali koji ujedno podsjećaju na hiljadu bijeda i vaja, na grozne borbe i napokon pobjedu čovjekove volje. Da, tisuću i tisuću misli jedna za drugom zaokuplja ti dušu, e kad bih ove uhvatiti moglo! (1v)

Eto, ove i tom slične misli zaokupljale me i za mog boravka, a zaokupljaju me i danas kad se sjetim onih prekrasnih dana, svog boravka na Siciliji. No osim ovih opažanja, ja sam činio i druge. Našao sam naime u onom narodu onđe mnogo sličnosti s narodom našim. Živahnost karaktera tako me često podsjećala na ljude našega kraja, pa ona otvorena, često put i divlja ćud, ali s druge strane opet dobra i blaga (o kako krivo prikazivana po raznim stranim putnicima!) ima toliko zajedničkog s našim svijetom. Pa i zapuštenost sa strane onih, koji bi se imali za ovu krasnu zemlju brinuti, posve je slična našim prilikama. Ispoređujući ju ovako sa svih strana s našom domajom našao sam puno, puno sličnosti. U gradovima izmješšan je živalj, pa njegovim žilama teče možda sve prije nego talijanska krv. Ta to su potomci Grka, Arapa, Latina, Saracena, Langobarda, Španjolaca, Francuza i Talijana. Sve rase ljudske izmjenile se onđe. (2r)

U ostalom o Siciliji dosta. Istina, malo i premalo o njoj rekoh, ali Ti ju znaš iz knjiga dobro, pa čemu da i duljim, kad i onako do sutra svršio ne bi.

Tvoje pismo pred Božić, tako je puno sadržaja, tako

krasnih ideja, te ga ja često i često čitam. Iz Tvojih pisama ja uvijek nešto naučim. Veselim se Tvojoj ideji, da napišeš autobiografiju, bit će to knjiga, koja će govoriti puno svim onim, koji će je htjeti razumjeti, a bit će i divna spomena mlađima na čovjeka, koji je stojičkim mirom podnio teške udarce sudbine, a kraj toga sačuvao taku vedrinu duše, da mu i najveći protivnik mora skinuti kapu. Povrativši se ugrabio sam nekakom prehladu, pa me u zadnje doba muči žestoki kašalj, koji prati i glavobolja, a tu i tamo i besanica. No svojoj jakoj naravi, nadam se, pripisat ću skori potpuni oporavak. Želim milim Tvojima, a i Tebi krjepko zdravlje i sve dobro. Grli Te Tvoj

Karlo (2v)

8.

Rim, 22/V 1906.

Dragi moj Milane!

Zahvaljujem Ti najljepše na Tvom pismu, koje ja uvijek očekujem s nekim posebnim veseljem, a i čitam ga s pravim užitkom. Dobivam Ti pošte svaki dan puno, puno; ali polovicu bih volio poslati natrag, jer je suhoparno, bez ikakova sadržaja, dosta fraza - sami obični listovi. Dok naprotiv kod Tebe uvijek je list sočan, obilježen karakternim oznakama, od kojih bi pojedine izreke valjalo pozlatiti. U ostalom čemu Ti to pišem, ta još ćeš pomisliti, da Ti hoću laskati.

Ne nikako, ta Ti si uvjeren, da sam Ti srcem odani prijatelj. (1r)

Kod nas se izmjenilo puno. Možda je ta promjena prebrzo, nenadano došla, pak bi se mnogi mogli u brzo pokajati za izjave, što su ih nedavno dali. Jedno me ipak srđi, a to je ova strašna žurba k jaslama. Bila bi najveća nesreća za Hrvatsku, da se izmijene tek osobe.

Dao Bog našim ljudima sada puno zdrave pameti i sloge. Jeli Ti Milane u ovo posljednje vjeruješ? Ja sam strašan skeptik, a između redaka u našim novinama čitam vražje prste, koji rade, živo rade, da do sloge ne dođe. Tko zna neće li nam skori dani donijeti puno razočaranja? Veseli me jedno nada sve, da je narod a i doslije moralno ubijeno činovništvo stalo stresat sa sebe lance. (1v)

Bože moj koliko li samo intriganstvo u nas radi. Želja k jaslama čini čudesa! Dva najbolja prijatelja zbog jaslala postaju preko noći - smrtni neprijatelji. A onda još k tomu onaj pravi pravcati hrvatski jal. Bože moj kako smo još maleni!

Čudiš se, što Ti nijesam javio svoje odlikovanje. Znao sam, da ćeš ga iz novina doznati, pak čemu to javljati, izgledalo bi, da se hvalim. Tebi mogu jedinomu biti iskren, pak čuj, što o njem mislim. Veselim se, što su mi to isposlovali strani učenjaci uvažavajući moj rad u arhivu.

Veselim se zbog mojih roditelja, koji u tom uživaju više, nego možda u ičem na svijetu. No žalostim se, jer će mi ono priskrbjeti svu silu opadača, neprijatelja, zavidnika.

Pozlatit bi valjalo onu Tvoju, da će mnogi polucrveni pojasi pozeleniti pred mojim crvenim. U ostalom quid ad me? (2r)

Tebi i Tvojim dragim i milima od srca hvalim, jer znam, da je Vaše veselje i radost prava prijateljska i iskrena.

Možda za 2 tjedna ostavljam Rim. Idem u Pariz. Tamo ću dva mjeseca slušati na Sorboni i na "École des chartes" neke profesore iz moje struke. Bude li novaca, poći ću iza toga u London na jedno 2-3 tjedna. U Hrvatsku vratit ću se oko druge polovice augusta. Dotle pak želim Tebi i Tvojima zdravlje i zadovoljstvo, a bit ću veoma veseo, ako mi se uzmogneš još jednom prije moga odlaska (2. ili 3. juna) javiti. Ja ću Ti se iz Francuske i sa moga puta javiti kartama, a kad se sastanemo pripovijedat ću Ti opširno o svem.

Grli Te Tvoj Karlo. (2v)

9.

Rim, 2/I 1907.

Dragi moj Milane!

Baš Ti od srca hvalim za Tvoje milo pismo, koje već odavna čekah, ali koje me i obilno nagradilo za sve moje čekanje. Ponavljam Ti i opet, da je svaki dan u koji primim Tvoj list za mene dan posebna duševna užitka.

Evo me, da Ti odmah uzvratim, te da Ti se bar donekle odužim na Tvojoj ljubeznoj prijateljskoj pažnji.

Zanima Te čuti što god o mom položaju. Preciznije i bolje, nego li si si i sam na to pitanje odgovorio, vjeruj brate ne bih Ti ni ja mogao odgovoriti. Na vlas pogadjaš kad pišeš: "Bačen si iz svojih studija u spletkarski rad oko jeronimskoga zavoda, za koji se (1r) otimlju svi naši protivnici."

Da, Milane moj, to je gorka istina! U ovo kratko vrijeme imao sam prilike uvidjeti, što i kakova je diplomacija, uvidio sam kako je slaba i malena kurija cijela, tek pred jednim čovjekom, koji je na našu nesreću Madjar. Da Ti o tom pišem trebalo bi pisati do sutra, a ipak još Ti ne bih svega rekao. K tome Tebi ni ne treba tih svih pletaka ni pisati, ta Ti ih sam bistrourmno gledaš i tako dobro o njima sudiš, kao da si sam ovdje na mojem mjestu.

Više srećom nego li slučajem došao mi ovih dana do ruku članak, koji se o tom našem zavodu do koji dan imade štampati u "Hrv. Pravu". Napisao ga mlad čovjek, Hrvat dušom i tijelom, ali mlad i premlad. (1v)

Preko polovicu ja iskrižah, ali ostalo je jošte dosta toga. Pročitaj ga dobro, pak ćeš se potpuno orijentovati u to pitanje. Ja sam došao do toga mnijenja, ja ovdje koliko najviše mogu moram biti diplomat, premda mi je to veoma teško, jer sam Hrvat, ali Vi u Hrvatskoj svi bez razlike stranaka bez ikakvih obzira zahtijevajte i javno i privatno, da se zavod prema nama, jer je to naše pravo. Znam i to da se ovi ovdje i diplomacija i kurija jedino još štampe boje, bude li se s naše strane šutjelo izgubismo sve. Zato sam se ozbiljno ljutio kad sam čitao kako su neki rezolucijonaši lih zbog osobnosti pravili neumjesne izjave prigodom Bošnjakove interpelacije, koja na žalost nije ni posve točna, a ni iznesena u onoj formi, koju ovo pitanje zahtijeva. (2r) Ne znam tko mu je dao podatke, ali žalim, da se nije bolje uputio. No valja mu ipak dobra volja! Bio sam pisao Smičiklasu, da umoli prof. Vrbanića, da bi on interpelirao, no nijesam dobio nikaki odgovor. A u zadnjem listu, što mi ga prof. Smičiklas piše, o toj našoj tako važnoj stvari ne spominje ni jedne riječi. Čini mi se kao da se naši ljudi, što su bliže vladi zbilja klonu svega, jer bi moglo Madjarima biti neugodno. Ovo je žalosno po nas!

Moj položaj ovdje takav je, da bih radije danas otići natrag, nego sutra; ali hrvatska naša stvar zahtijeva, da ostanem, jer čim bi se ja maknuo, odmah bi namjestili kojega magjarskoga svećenika (slovačkog renegata), koji bi postao i ravnatelj. Ovako barem nadzirem tudjinsko gospodarenje u našem hrvat. zavodu. (2v)

Lijepo me svjetuješ, da pazim, da me ovi ne izigraju; hvalim Ti, dobri moj Milane, ali baš to je veoma teško. Da Ti je znati s kolikim neprilikama je skopčano ovo moje maleno mjesto ovdje!

Do sada je Lucidi stanovao vani, sad se i on želi nastaniti u zavodu. Kad se jednom nastani tko će ga odavle maknuti? Meni poslaništvo ističe, da Lucidi imade na to pravo, a ja moram šutjeti i grizti se u duši.

Prije je crkva sv. Jeronima, kojoj sam ja upravitelj, bila samo naša crkva, poslaništvo je dozvolilo, da se u nju useli župa sv. Roka, čija se crkva hoće porušiti. Sad smo dva gospodara: talijanski župnik i ja. Svaki dan je prepirka i svagja između našeg i njegovog osoblja u crkvi. (3r)

I tu valja biti diplomat, jer zamjeriš li se župniku, zamjerio si se vikarijatu, pustiš li župniku, strada naša narodna stvar.

U kući su 3 dalmat. slikara. Došli su na kratko vrijeme, a sad se nedadu iz kuće, jer drže da kao dalmatinci imadu pravo na besplatan stan.

Poslaništvo i Lucidi hoće da ih bace van, a oni se groze novom provalom, onakovom kakova je bila za Pazmana. Ako njih zagovaram poslaništvo i Lucidi udaraju na me, ako bih protiv njih govorio /što ne mogu, jer su ipak naši/ zadesila bi me sudbina Pazmana it.d. it.d.

Čemu da Ti to i pišem?

Ovi i slični događaji učinili me silno apatičnim. Sjedim Ti cijele dane u kući i ne radim ništa, upravo ništa. Do(3v) danas nijesam bio ni jedan jedini put u arhivu. Božić sam proveo sam-samcit, znam samo to da je sve gotovo dane padala silna kiša, a ja sam bio kod kuće. Meni se čini, da ću se ja posve izgubiti u ovim sitnicama, koje su mi dali, odnosno narinuli, a koje bi mogao obavljati čovjek bez ikakvih nauka, bez ikakvih duševnih sposobnosti.

Da se u tom niveau-u snadješ, valja prije zaboraviti sve, što si znao i postati - glup. Rekao je doduše jedan Rus, "što je čovjek gluplji to je veći diplomat". Ja već u to počinjem vjerovati. Ti me razumiješ, zato to i samo Tebi pišem. Ljuti me i to, što me najmanje svjetuju i upućuju oni, koji su to u prvom redu dužni. Oni divno mramorkom šute a ja neka se izlažem! (4r) Samo čovjek poštenja i karaktera Milana Grlovića kadar je napisati ovu gorku istinu: "Boljela bi me duša, da Tebe, čovjeka s tim svojstvima i s tvojim svezama izgrizu za cijelu budućnost Hrvati, Magjari, Talijani i Nijemci." Drugi, brate moj, ako mi se to dogodi od srca će se smijati, pače će me poslije i po novinama napadati kojekaki duševni kreteni i neznalice, kako su to učinili i Pazmanu zato, jer je isposlovao baš on jedini, da je zavod dobio naslov "pro croatica gente", ali to mu je skrhalo i vrat.

Pravo je imao moj dobri otac kad je prigodom moga odlaska plakao kao dijete i govorio mi, da naslućuje u svojoj duši, da će ovaj moj put u Rim biti na moju nesreću. U ostalom dosta o tom! (4v) Veselim se od srca, što si zdrav Ti i Tvoji mili, pak Vam svoj trojici želim sretno i veselo novo ljeto!

Bilo bi mi drago, da se dogodi ono, što sam u nekim novinama čitao, da ćeš Ti postati glavnim urednikom N.N. Dao Bog dogodilo se to, bit će to tek neznatna poboljšica Tvojih prilika, koju si svojim radom i sposobnostima zaslužio već pred dvadeset godina. Da, ali u očima nekih imao si veliku pogrješku bio si odviše pošten, a to je bilo u Hrvatskoj do nedavno zlo svojstvo.

Dao Bog dogodilo se to imenovanje što prije, za mene će taj dan biti dan iskrenoga veselja i radosti! Pitaš me za Djakovo. Za sada znam samo ovo. Prije Božića pitao me kardinal Steinhuber (5r) kakav je Dr Bauer čovjek i svećenik. Ja štujem Dr Bauera u velike. Bio mi je profesor, a kasnije smo se vazda pazili prijateljski, ako smo se možda i kojiput u političkim nazorima razišli. No to su bile sitnice. Ja sam ga prema tome kardinalu opisao veoma pohvalno, istaknuo sam njegovu veliku erudiciju filozofsku, istaknuo sam njegov neumorni rad za polodjelsku banku, a i njegov patriotizam. Kardinal je bio zadovoljan i tom zгодom mi je rekao, da je Dr Bauer kandidat za Djakovo.

Kako mi je pred 6 mjeseci rekao, da je na prvom mjestu kandidat Dr Baron, upitao sam ga: A što je s Dr Baronom uzoriti? Na to je kardinal odgovorio dosta hladno: "Čuo sam i njegovo ime spominjati." Ja bih rekao, da je (5v) kardinal bio tako hladan spram Barona, poradi affaire Strassnov, za koju u Rimu znadu.

Prema tome kako sudim, bit će najozbiljniji kandidat Dr Bauer. Ako ga vlada predloži, kurija će ga jamačno imenovati. Ovo o upitu kardinala St. nije bilo pod tajnu.

Još sam ovih dana bio upitan za jednoga drugoga svećenika, koji imade postati biskupom, (ali ne u Djakovu), ali pošto me veže stroga šutnjane smijem mu još iznijeti imena. O njemu sam pače pismeno morao na svoju savjest dati izvještaj. I zanj po savjesti rekoh najbolje.

Biskupi u Hrvatskoj još danas mogu mnogo, ipak mi je kao Hrvat stalo, da dobijemo valjane i dobre ljude na ta odlična mjesta.

Sada završujem hvaleći na pozdravima, (6r) milostivoj gospodji, gđini Margit i mojoj Jelkici, pa im svima isto tako srdačne uzvraćam, a isto tako i Tebe najljepše i najsrdačnije pozdravlja i grli Tvoj odani prijatelj

Karlo Horvat.

P.s. Uzmogneš li javi mi se opet skoro, Tvoji me listovi tješe u ovoj mojoj apatiji - i osamljenosti. - (6v)

10.

Rim, 9.V.1907.

Dragi moj Milane!

Osjećam se prema Tebi nekud kriv, pak bih želio i tu svoju pogrješku ispraviti. Moja je krivnja u mojoj tako dugoj šutnji, a Ti me svojom šutnjom opominješ, da mi valja pogrješku ispraviti. Nješto moj posao, nješto naši ljudi, što posjetiše vječni grad o Uskrsu, nješto kojekake druge zapreke i ja odgagjao od dana na dan sve do danas. Jučer me već savjest prekoravala teško, pa prije nego legoh - odlučih čvrsto danas Ti pisati, što evo sada i činim.

Od naše posljednje korespondencije dogodilo se mnogo toga o čem ne izmijenismo svojih misli, no jamačno smo jednako sudili, jer naši se sudovi u mnogim stvarima gotovo na vlas podudaraju.

Za Dr Bauera znaš, da se protivio bečki nuncij, (1r) predbacili mu, da je odviše velik politik, a njima je dosta bilo, što je pokojni Strossmajer bio politik. No čini mi se, da ni sami Magjari nijesu baš odviše zagrijani za Dr Bauera. Oni bi najvolili, da u Djakovo dodje čovjek, koji im u opće na političkom polju ne bi mrsio u ničem računa. Kandidata imade dosta, no od tih kandidata slabe koristi za našu narodnu stvar. Tko bude, o tom je teško što god reći. Čini se kao da je to pitanje odgodjeno, kao što su odgodjene i sve veće povrede nagode i naših prava.

Meni Ti se čini kao da se Magjari u opće s nama silno rugaju. Ta znači li ova posljednja komedija u opće išta drugo nego strašno ruganje? A molim te kakove su to vražje koncesije, (kako ih oni zovu) što su nam ih dali? Zar su neki naši ljudi zbilja slijepi, pa ponizno ljube ruku koja ih bije? (1v)

Ovo zapostavljanje našeg naroda me silno boli, pa bih ja volio i stotinu komisara, kraj kojih mi od naših prava nebi popustili ništa, nego, nego primati ovake kukavne milostinje, što nam ih tobože velikodušno poklanjaju, a s druge strane huškaju svoju štampu, da udara na njih, jer su nam tobože odviše dali.

Zar to zbilja nije sramota?

S druge strane i ovi ovdje, koji bi po svojoj uzvišenoj i svetoj zadaći morali biti pravedni, povode se radije za diplomatsko-političkim interesima, nego za pravdom, pa nam i oni čine krivo. Pio X. je venecijanac, a u Veneciji sve od koljevke do groba mrzi Hrvate, pa mi se sve čini, da mljetački kardinal Sarto nije tu svoju mržnju ostavio u Veneciji kad je polazio god. 1904. na Konklave u Rim. Rekoše mi tu nedavno, da je sav izvan sebe ako mu se nešto o glagolici govoriti počne. (2r)

Naše pitanje sv. Jeronima takodjer se od dana na dan zateže. Još nijesmo svršili sa dalmatinskim slikarima. Očito je, da im ovi sudovi idu u prilog, ta oni su iredentisti, pa kako bi talijanski sudovi izrekli svoj sud u prilog nas tako omraženih im Hrvata!

Ovih uskrasnih blagdana posjetio me i Dr Medaković. Zamolio sam ga, da u Pešti učini što za našu stvar sv. Jeronima, jer dok se oni u Pešti ne maknu, dotle je nama sve u zalud. On mi je obećao, pa se nadam, da će što god reći, no hoće li biti uspjeha ja se veoma sumnjam.

Još je nešto što Ti moram javiti. Kako Ti je poznato vlada je raspisala natječaj za Klaićevu stolicu. Ja sam je takodjer zamolio. No kako je Klaić zamolio ili dopust ili penziju, pa kad mu (2v) dadoše ovo potonje podigao je sve i sva, da ostane opet profesor, to je i profesorski zbor s obzirom na Klaićeve zasluge odlučio da Klaić ostane još profesor. No nekolicina članova prof. zbora odlučila je predložiti, na prvoj sjednici (bit će početkom juna), da se meni dade stolica za paleografiju i diplomatiku. Doslije je s tim, kako mi javiše, sporazumna većina članova zbora. No eto ti novoga belaja! Arkivar Dr Bojničić traži, da njemu vlada to mjesto dade, jer bi tim ona prištedila na ekonomijskoj strani: Akoprem je kako mi pišu cijeli zbor (osim Kršnjavoga) protiv Dr Bojničiću, to bi ovo pitanje ipak moglo uspjeti u prilog Dr Bojničiću, ta radi se da vlada prištedi, a kako je u nas u tom pitanju - znaš i sam najbolje. Čuo sam i to, da je i Dr Rojc protiv meine, jer sam pop. (3r)

Za ovo potonje neznam sigurno, ali mi javiše, da je to Klaić negdje kazivao.

Uvaženi član prof. zbora piše mi, da se neka ništa ne plašim, jer da je zbor uz mene, ali mi je i javio, da to sve sačuvam kao strogu tajnu, koju ipak Tebi kao svome dragome i milome prijatelju saopćujem. Kako vidiš stvar je veoma dvojben, ali potekne li predlog od prof. zbora i odbaci li Rojc svoje strančarsko mnijenje - ja bih se mogao megju Vas vratiti, a držim da bih tamo mogao i više raditi i koristiti narodu, nego u ovom mom podregjenom položaju ovdje.

Molim Te da Ti ovo sačuvaš kao tajnu, ali ako što god o tom doznaš bilo s koje strane, javi mi.

A kako Ti, dragi Milane, kako Tvoji mili i dragi? Ja se nadam, da ste veselo pozdravili majsko sunce, koje (3v) nas napokon iza tolikih kiša razveselilo. Ljetos ni mi u Italiji nijesmo imali proljeća, do koji

dan i ovdje će biti sparno ljeto, koje jedino u Italiji nije ugodno.

Radim na svojoj radnji u arhivu i veselim se, da ću tamo u drugoj poli srpnja skočiti u Hrvatsku, da zagrlim sve svoje mile i drage.

Hoćeš li Ti ljetos sa svojim u Var. Toplice? Ili će možda Tvoji u Sutinsko? Da još nešto! Prigodom uskrsnih blagdana bila je ovdje u Rimu gospodja Marač iz Rijeke sa svojom lijepom kćerkom. Mi smo se veoma sprijateljili, jer su Ti to dvije krasne i oduševljene Hrvatice. Sa kćerkom Hinkom si dopisujem, a činim to rado, jer su njezina pisma puna sadržaja, na mnogim mjestima naišao sam na toliko sličnih misli sa Tvojim mislima, (4r) da bih Ti sve ove listove dao pročitati, da čujem Tvoj sud. Kad god dobijem njeno pismo sjetim se Tebe i bilo bi mi veoma drago da se uzmognete upoznati. Od sve korespodencije, koja je dosta velika, Tvoja i njezina pisma su mi najmilija, jer je uvijek veliki užitak duševni za me kad mi stignu listovi - bilo od Tebe, bilo od nje.

Tvojoj milostivoj gospodji i mojoj Jelkici najljepši i najsrdačniji pozdrav, a Tebe uz pozdrav grli i ljubi Tvoj prijatelj

Karlo.

Zar ne da neću dugo čekati na odgovor? (4v)

11.

Rim, 12.III.1908.

Dragi moj Milane!

Doista dugo već čekaš, da iskupim svoje obećanje i da Ti se jednom - post tanta et tot discrimina rerum - javim.

Hvala Ti na obim Tvojim dragim mi pismima, na koje, da dulje ne čekaš, evo me danas s odgovorom. Kako je Tvoje zadnje pismo puno raznih pitanja, to ću se u ovom listu ograničiti samo na njih, hoću li zadovoljiti neznam.

Najprije o audijenciji.

Ono, što donesoše novine tek je sjena onoga što se de facto zbilo.

Došavši u priliku da govorim s papom malo opširnije želio sam mu reći ono što ćuti ne hrvatski

diplomat, nego hrvatski pop, znaš onaki, onoga staroga kova, ako još i mlada srca.

Rekao sam i ovo: "Sv. Oče u Hrvatskoj se na sav glas govori, da Vaša Svetost ne ljubi hrvatskoga naroda, a ipak je povjest hrvatska u tako uskom vezu sa sv. stolicom." On mi je odvratio, da to ne stoji, da su njemu Hrvati dragi. Ja odmah dodah: Sv. Oče, jedan razlog ovome mnijenju je (1r) Zavod sv. Jeronima. Zašto nam ne dajete ono, što nam je osnovao blage uspomene Vaš predšasnik Leon XIII.? "Znam, reče, Vi hoćete hrvatski kolegij. Ja odvratih: "Zovite ga sv. Oče, hrvatski, dalmatinski, slavenski, ilirski ili kako vas volja samo nam ga dajte." On:

Dobro, pa neka bude hrvatski, ali što će na to Srbi iz Crne gore?

"Sv. Oče, neka oni šalju također u taj kolegij svoje pitomce, ni jedan pametan rektor neće se tome protiviti, a oni su i onako naša braća: jedan narod sa dva imena."

Sad me je stao pitati za administrativnu stranu i kad mu razjasnih kako zavod stoji, ostao je zapanjen, iznenađen. Vidi se, da su ga varali, ja mu pače rekoh: "Sv. Oče, znam da diplomacija i politika sprečava Vaše želje. Na to on meni: "Ja ću stvoriti hrvatski kolegij u zavodu sv. Jeronima, jer ja tako hoću."

"Pozvat ću kardinala protektora, a onda ću pozvati vas, da uredimo sve što treba."

- Učinit ćete sveto djelo, rekoh. (1v)

Za 4 dana čitao sam u novinama, da je kardinal protektor bio u posebnoj audijenciji. Dakle ga je pozvao i misli na to. Dakako, da će kardinal protektor pod uplivom Austro-Ungarije onaj moj naum kod pape posve pokvariti, ali ja dok sam tu ne mirujem.

Osim ovoga pitanja govorili smo o mnogim drugim važnim pitanjima. Ja sam mu nastojao podati o svemu jasnu sliku, a on je bio vanredno ljubezan, ta govorili smo 3 / 4 ure.

Govorio sam otvoreno, jer mi nije stalo ni do većih časti, ni do kakih posebnih simpatija, a činilo mi se, da se sv. Ocu baš ova prostodušna iskrenost svidjela, jer mi je i na koncu rekao: "ja ću vas još jednom k sebi pozvati."

Ne pišem Ti sve ono drugo u potankosti, o tom ću Ti usmeno pripovijedati, znam da si uvjeren, da sam se držao kao Hrvat i kao čovjek, koji svoj narod od srca ljubi i dobro mu želi.

Ja sam se uvjerio, da bi on htjeo i bio pripravan učiniti puno toga za nas, ali nesretne politične prilike i njega stežu. (2r)

Dar je bio dosta malen prema onome što daju isto tako maleni narodi kao što je naš, no ti drugi narodi u boljim su ekonomskim prilikama, pa laglje daju. Polovicu dao je nadbiskup i kaptol, 1 / 3 kanonik Stepinac a 1 / 3 cijela ostala dijeceza. Držim, da se zbog ove neznatne svote nije potrebno ni "Pokretu" ešofirati.

Čudim se, dragi Milane, što me Ti držiš za frankovca, ta Ti me bar poznaš! Stranka prava mi je ponudila kandidaturu u Križevcima, a možda bi me i moji sugrađani birali, ali nijesam htjeo da dva popa budu na sablazan i sprdnju narodu i protivnicima. U politici se doslije nisam isticao, ali o njoj mislim kao i Ti i znam, što je narodu potrebno. Što držim o Franku, to zna dobro i on sam i cijeli njegov klub, koji se u Križevcima (po izjavi jednoga njihovoga) bojao samo - Karla Horvata. Nijesam doduše bio sporazuman s pogrješkama koalicije, ali nitko nije u politici nepogrješiv, a poštenu i pametni ljudi kad uvide ispraviti će pogrješke.

Vanredno mi je drago i od srca želim, da bi bar zdravlje ušlo u Tvoj dom. Razumijem Te brate dragi i baš zato što Te razumijem, ja Ti se divim i od srca Te poštujem. Hoće se velika duša, hoće se neizmjereno puno snage, da čovjek podnese ono, što je okrutna sudbina Tebi namijenila. (2v)

Drugi na Tvom mjestu, pa i Tvoj prijatelj Karlo, odavna bi već bio poludio, da je imao to sve podnijeti. Ja Te ni tješiti ne mogu, ali budi uvjeren, da mi je jedno samo žao i to vanredno žao, što Ti ja ne mogu pomoći. Možda će doći vrijeme, a ja se nadam da će doći, kad ćeš se ili Ti ili Tvoj duh uvjeriti, da Ti je Karlo bio iskreno odan i pravi prijatelj.

Pitaš me što radim? Do pred neko mjesec dana radio sam na dvije radnje, koje sam poslao u Zagreb, da se habilitiram na filozof. fakultetu. Želio

bih se ipak riješiti ne Rima, nego ovih zdvojnih prilika, u kojima duša rodoljuba mora da plače. Prof. Smičiklas mi piše: "Vaš je trud uzalud, jer je Rauch obećao katedru D.Š. koji se prodao i predao Madžarima."

Iza toga bacio sam se i sad radim na našim glagolskim spomenicima u Rimu. Radnju o njima objelodanit ću u "Starinama". Dopisujem si veoma malo, odgovaram tek na poslovne upite.

H. mi piše veoma rijetko, što mi je jako žao. U ostalom mogu li i tražiti, da se netko žrtvuje za me i da gubi svoje dragocjeno vrijeme u dopisivanju, koje imade tek sporednu svrhu? (3r)

Razumiješ me moj Milane, zar ne? Kad ja ne bih bio ovako okovan, vezan, e onda bi se pisalo puno, puno, a ovako?

Rimski i italski utisci silno djeluju na dušu, ta sve što čovjeka okružuje sve je puno poezije, ali ja ipak ne stvaram ništa, ja te utiske ubijam u sebi: zašto, ne pitaj.

Sretan sam ipak, što imade u mene volje barem za znanstveni rad.

Kad mislim o Tebi, i o Tvojim prilikama, onda mi je neobično teško i žao, što nijesi Ti na mojem mjestu (makar i u drugim prilikama) Tvoja bi muza ovdje stvarala velika djela, a malena Hrvatska ponosila bi se svojim Goetheom, ili Schakespearom ili Gobineauom, ili Alfredom Mussetom.

Melankolija ovog potonjeg mi se sviđa. Ovih sam dana pročitao njegove pjesme, pak su me neke baš oduševile. Od modernih francuza čitam Maeterlincka (sada baš "La sagesse et la destinÈe") s kojim sam se već lani dosta zabavljao. Jučer je umro "De Amicis". Bio je vanredno simpatičan, pak mi je za nj u velike žao. Čini mi se (možda to ne stoji), da su mu starije stvari ipak bolje od novijih. Znaš onu: "La vita militare" pa ono njegovo "Srce" (Il Cuore). Jučer je prestalo kucati, to veliko srce, koje je toliko ljubilo!

Eto Ti moga lista, možda (3v) neće biti onaki kaki bi želio, ali ide od srca, pak ga Ti kao takovoga i primi. Svojim dragim izrazi moj najljepši pozdrav, a Tebe grli i pozdravlja uvijek Tvoj

Karlo (4r)